

LIETUVOS SODŲ IR PARKŲ STRUKTŪROS RAIDA NUO XVI IKI XX A.

Albinas Mocevičius

*Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Architektūros pagrindų ir teorijos katedra
El. paštas amocevicus@gmail.com*

Anotacija. Nagrinėjama Lietuvos parkų istorinė raida neatsiejama nuo mūsų miestų ir miestelių istorinės evoliucijos ir jų urbanistinės struktūros formavimosi. XVII a., gerėjant LDK ekonominei ir geopolitinei situacijai, didikai ėmė statyti savo rezidencijas miestų periferijoje. XVII a. pabaigoje galima apčiuopti tam tikrą „laisvėjimo“ tendenciją, kai sodo teritorija plečiasi už gynybinių miesto sienų, bandant sukurti naujus urbanistinius darinius, pasitelkiant menines ir technines galimybes. Per XVII–XVIII a. prie LDK miestų buvo pastatyta nemažai rezidencijų ir dvarų, kurie formavo šalies urbanizaciją ir atliko svarbų vaidmenį urbanizuojant šalį. Barokiniai parkų ansambliai dažniausiai būdavo traktuojami kaip nauji urbanistiniai vienetai su rūmų ansambliais. Prie tokių vienetų atsiradimo prisidėjo žemėnaudos kaita, geopolitinė situacija bei išpuoselėtas estetikos suvokimas. XIX–XX a. pradžioje ne tik kuriami nauji peizažiniai parkai šalia miestų ar miestelių nuostabiose vaizdingose gamtos vietovėse, bet ir pertvarkomi, rekonstruojami renesansiniai bei barokiniai parkai. Augant miestams, didėjant jų urbanizuotoms teritorijoms ir stiprėjant visuomeniškam požiūriui į supančią aplinką, parkų meno ribos prasitaplė į visuomenines miestų erdves. XIX–XX a. pr. sparti miestų plėtra Europoje ir Lietuvoje įtraukė parkų teritorijas į savo urbanistinę erdvę ir esant tam tikram „dialogui“ kūrė naują gamtinę ir urbanizuotą struktūrą su trečiuoju dalyviu – visuomene.

Reikšminiai žodžiai: miesto planinė struktūra, sodų menas, parkų meno teorijos modelis, rezidencijos, gamtinis karkasas, priemiesčiai, miestų plėtra, visuomenės vaidmuo.

Ivadas

Straipsnyje nagrinėjami Lietuvos ir Europos sodai ir parkai nuo XVI iki XX a. pradžios. Pateikiami šio laikotarpio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Vakarų Europos sodai bei parkai, jų istorinis ir urbanistinis vaidmuo miestų planinei struktūrai. Išskiriami kai kurie istoriniai, sociokultūriniai ir meniniai aspektai, chromologiškai aptariama sodų ir parkų įtaka miestų urbanizacijai, nagrinėjamas santykis ir sąveika tarp miesto ir parko kaip urbanistinio darinio.

Sodų ir parkų meno apraiškos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Viduramžiai ir Renesansas

Lietuvos parkų istorinė raida neatsiejama nuo mūsų miestų ir miestelių istorinės evoliucijos ir jų urbanistinės struktūros formavimosi.

Piliakalniai ir pilys, prie kurių formavosi pirmieji miestai, kariniais strateginiais tikslais buvo išdėstyti priešui sunkiausiai pasiekiamose, gynybai patogiausiose vietose. Dauguma pilių su gyvenvietėmis (Vilnius, Trakai, Kaunas, Jurbarkas) buvo prie upių, ši aplinkybė darė didelį poveikį miestų plėtrai, jų plano struktūros raidai. Miestų ir miestelių išdėstymas gamtinėje aplinkoje, plano ir užstatymo forma, tūrinė ir erdvinė kompozicija priklausė

sė nuo ūkinių, statybinių, politinių ir socialinių sąlygų. Kaip ir daugelis viduramžių Europos miestų, taip ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) miestai (Vilnius, Trakai, Biržai, Nesvyžius, Gardinas, Naugardukas, Lyda) formavosi pilių ir gynybinių sienų teritorijose (Minkevičius 1988).

Pirmosios dekoratyvinių sodų meno kūrimosi užuomazgos Europoje minimos didžiųjų viduramžių Europos miestų pilyse ir vienuolynuose (Krokuva, Praha, Lichtenšteinas, Karlsrūhė, Briugė) (Hobhouse 2002). Buvo kuriami utilitarios paskirties vienuolynų ir pilių sodai, kuriuose augindavo vaistinius, prieskoninius ir dekoratyvinius mažaūgius augalus. Šiuose vienuolynų ir pilių soduose buvo geometriškai suskirstyti želdynų plotai su praėjimais. Taip pat būdavo suplanuojami labirintai iš taisyklingai susodintų augalų, įrengtų pergolių, gėlynų. Identiškas miestų formavimasis ir sodų meno plitimas pilių ir krikščioniškųjų vienuolynų teritorijose Europoje leidžia daryti prielaidas, kad ir XVI a. Lietuvoje galėjo būti šio meno paplitimo apraiškų. Pavieniuose istoriniuose šaltiniuose minima apie Lietuvos gynybiniuose miestuose, jų pilių teritorijose Vilniuje, Biržuose, Rokiškyje įkurtus sodus ar jų fragmentus. Vilniuje, Žemutinės pilies teritorijoje (Kitkauskas 1989), LDK didikams Radviloms priklaususioje Biržų pilyje, Raudonės ir Rokiškio pilyse yra užuominų, kad tokie sodai galėjo būti sukurti. Nors

tikslių istorinių duomenų ar išlikusių tikslių pilių, vienuolynų sodų ir jų suplanavimo fragmentų nėra, galimybė yra Europos miestuose ieškoti analogų, kurie formavosi panašiu laikotarpiu ar panašioje gamtinėje, urbanistinėje situacijoje. Tik galima daryti išvadą, kad sodų ir jų meno atsiradimas viduramžiuose padarė įtaką miesto struktūros formavimuisi ir tapo vienu iš struktūrinių elementų miesto teritorijoje (1, 2 pav.).

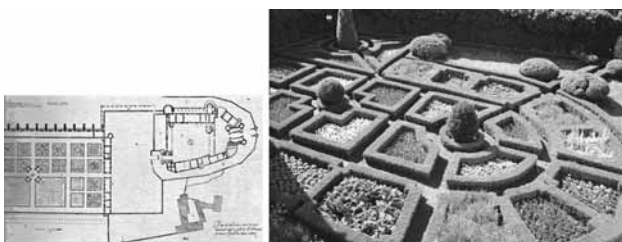

1, 2 pav. Rekonstruoti viduramžių Sissinghurst ir Blarney pilių sodai Anglijoje ir Airijoje

Figs. 1, 2. Reconstructed gardens of medieval castles of Sissinghurst ir Blarney in England and Ireland

Tuo metu, kai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje gynybinės pilys palaipsniui tapo didikų rezidencijomis ir buvo statomi nauji rūmai, Europos miestuose jau sklido renesansinės idėjos su nauja mokslo ir meno sklaida visuomenės gyvenime. Europos miestai išsivadavo iš ankštų viduramžiškų sienų ir formavo naujas struktūras stabiliose neurbanizuotose teritorijose (Benevolo 1998).

Renesansinių sodų istorijos raidai didelę įtaką darė nauji sodų teorijos modeliai, kuriuos kūrė garsiausi Europos architektai, menininkai, mokslininkai, filosofai (Kluckert 2005). Atgaivinamos Antikos meno tradicijos, taikomi nauji mokslo išradimai darė įtaką ir sodų menui. Sodai buvo projektuojami Vakarų Europos didikų vilose ir rezidencijose. Savo struktūra buvo artimi viduramžių pilių sodams, tačiau jiems būdingą uždarumą ir kompozicinį schematiškumą išlaisvino didesnės erdvės, atviros perspektyvos nuo terasų plokštumų, skulptūrų ir fontanų atsiradimas (3, 4 pav.).

3, 4 pav. Renesansiniai parkai V. Europoje kuriami už pilių teritorijų (Gaillon, Prancūzija); renesansinio parko fragmentas

Figs. 3, 4. Renaissance parks in western Europe are created beyond the territories of castles. (Gaillon, France); a fragment of a Renaissance park

XVII a., gerėjant LDK ekonominei ir geopolitinei situacijai, didikai taip pat ėmė statyti savo rezidencijas periferijoje: Radvilos – Kėdainiuose, Slucke, Bialoje, Olekoje, Chodkevičiai – Zabulove, Liachovičiuose, Sapiegos – Alšėnuose, Ružanuose, Pacai – Jiezne. Rezidencijos buvo statomos ir Vilniuje bei jo priemiesčiuose (Bumblauskas 2005). Glaudūs LDK ekonomiškai sustiprėjusių didikų giminių, Europos valdovų ir didikų ryšiai davė ryškų postūmį valstybės gyvenimui. Pokyčiai Europoje buvo greičiau juntami ir LDK teritorijoje, sparčiau plito mokslo ir meno tendencijos, kurios lėmė valstybės miestų ir miestelių augimą ir plėtrą.

Apibendrinant šį laikotarpį, galima daryti prielaidą, kad sodų struktūrą aiškiai veikė miesto teritorija ir utilitari paskirtis, kuri riboja meninę sodo išraišką. Nors jau XVII a. pabaigoje galima apčiuopti tam tikrą „laisvėjimo“ tendencijų, kai sodo teritorija plečiasi už gynybinių miesto sienų, bandant sukurti naujus urbanistinius darinius, pasitelkiant menines ir technines galimybes (žr. lentelę).

LDK miestų raida ir parkų įtaka jų planavimui bei struktūrai. Barokas

Per XVII–XVIII a. prie LDK miestų buvo pastatyta nemažai rezidencijų ir dvarų, kurie formavo šalies urbanizaciją ir atliko svarbų vaidmenį urbanizuojant šalį. Palei pagrindines LDK upes, jų slėnių terasose buvo sukurta nemažai naujų dvarų, rezidencijų su parkais. Parkų teritorijose buvo formuojamos geometriškos medžių alėjos, gyvatvorės, skulptūros, kasami tvenkiniai, statomi rūmų pastatai (Januškevičius 2004). Kuriami geometrinio suplanavimo parkai su viena ar dviem stačiais kampais susikertančiomis kompozicinėmis ašimis, iš kompozicijos centro einančiais spinduliais ir terasuotoje teritorijoje. Pastatai buvo išdėstomi simetriškai, taisyklingos formos atvirose, gerai matomose erdvėse. Tokių parkų kompozicinės ašys nusitęsavo iki greta esamo miesto ar miestelio (Rokiškyje, Jiezne) (Tauras 1989), taip buvo sukuriami nauji urbanistiniai dariniai, ašys veikė miesto ar miestelio urbanistinę struktūrą, turėjo stiprų ryšį su aplinka, netgi tapdavo kultūriniu ir ekonominiu centru. Rokiškio dvaro parkas užima apie 15 ha, turi ryškią išilginę ašį, einančią iš vakarų į rytus. Ši ašis yra ir Rokiškio senamiesčio pagrindinės gatvės ašis. O jeigu dvarai ar rezidencijos kurdavosi prie jau susiformavusių miestų ar miestelių urbanistinių struktūrų, tapdavo jų komponentu (Kelmės, Plungės, Žagarės) (Vitkuvienė 2006). Žagarės parkas (Joniškio raj.) įkurtas XVIII a. Jis užima 63 ha teritoriją, kurią kerta iš Joniškio į Žagarę einantis pagrindinis ke-

lias, daręs įtaką parko struktūros planavimui. Vakariniėje dalyje kelias įsiterpia į pagrindinę alėją, kuri veda link rūmų (Tauras 1989).

Taigi nauji urbanistiniai dariniai – dvarų ar rezidencijų ansambliai – XVII a. papildė ir praplėtė esamų besiformuojančių ir susiformavusių Lietuvos miestų ir miestelių plano struktūras arba tapdavo jų dalimi. Visiškai renesansinių parkų nėra išlikę, bet jų struktūros ir planavimo apraiškų išliko vėliau baroko stiliumi perplauotuose parkuose.

XVII–XVIII a. itališkojo sodų parkų meno tendencijas Vakarų Europoje perėmė prancūziškasis barokas, kuriame buvo svarbus ištaigingas puošnumas ir estetika. Kuriamų parkų teritorijos rodė to meto diduomenės užmojus ir galias. Pirmieji šio stiliaus parkai buvo sukurti Italijoje, iš jos plito po Prancūziją, Austriją ir Vokietiją. Baroko stiliaus parkams buvo būdingos didesnės erdvės (o galimybės buvo, nes parkai kuriami užmiesčiuose), centrinėje parko dalyje puikavosi rūmų ansamblis, nuo kurio formos priklausydavo ir viso parko planas (Januškevičius 2004). Parkus puošė sudėtingai karpytos medžių alėjos ir takai, pagražinti skulptūromis ir vandens telkiniais su fontanais, kaskadomis, vandens slenksčiais. Taip pat buvo statomi poilsio paviljonai, kolonados. Gyvatvėrės karpomos įmantriomis formomis, atkartojant architektūrinius puošybos elementus pastatų dekoracijoje.

Europos miestų urbanistinės struktūros formavimui ir jos kaitai įtakos turėjo Paryžiaus priemiesčių – didikų rezidencijų – kūrimas, iš kurių garsiausias buvo Versalis. Kadangi LDK ir Lenkijos monarchai palaikė glaudžius santykius su Prancūzija, netrukus buvo juntamas naujos epochos kultūrinis „kvėpavimas“ ir šiuose kraštuose. Lenkijos ir Lietuvos karaliai ir didikai, neatsilikdami nuo Europos monarchų, didžiuosiuose miestuose statė baroko stiliaus rūmus, rezidencijas, kuriant parkus triūsė meistrai iš Prancūzijos (Ciolek 1978).

Vienas iš veiksnių, lėmęs dinamišką baroko plitimą LDK ir Lenkijos teritorijose, buvo karališkojo dvaro perkėlimas iš Krokuvos į Varšuvą. Ši aplinkybė vertė didikus statydintis reprezentacinius pastatus arčiau Varšuvos ir netgi lygiuotis į ją. Vienintelė meno ir kultūros trauka buvo stambesni LDK miestai dabartinės Baltarusijos teritorijoje (Nesvyžius – baroko epochos dvasia pastatytas miestas, priklausęs Radviloms) ir nepraradęs įtakos Vilnius – kaip politinis, administracinis, ekonominis, kultūrinis LDK centras.

LDK didikai ir bajorai, sustiprėję ekonomiškai ir politiškai, valdydami nemažas teritorijas ne tik Vilniuje, bet ir kituose LDK miestuose, statydinosi reprezentacinius rūmus. Buvo kviečiami menininkai iš Italijos, Prancūzi-

jos, Lenkijos kurti ar rekonstruoti naudojant baroko formas rūmus ir užmiesčio rezidencijas.

Po valakų reformos LDK miestų priemiesčiuose didikų statytų rezidencijų nevaržė nei urbanistinė aplinka, nei teritorijos (sklypo) plotas. Todėl jų vietos parinkimui įtakos turėdavo gamtinis vietovės karkasas, susisiekimas (prie pagrindinių kelių ašių tarp miestų). Erdviose teritorijose pastatai buvo dėstomi laisvai, didesnėmis ar mažesnėmis grupėmis, atsižvelgiant į pastatų paskirtį, ir sudarydavo atskirus urbanistinius vienetus. Svarbiausias kompozicijos akcentas – rūmų pastatas. Bendras mastelis ir teritorijos įsisavinimas, lyginant su Vakarų Europos miestų (Prancūzijos Versaliu ar Vokietijos Nimfenburgo ir Šlezhaime) parkais, LDK teritorijoje jie atrodė kukliau, nors ir buvo įgyvendinami visi kompoziciniai ir meniniai principai, laikomasi baroko tendencijų bei vaidino labai svarbų vaidmenį formuojant priemiesčių teritorijas, kurios palaipsniui tapdavo augančių miestų dalimi.

LDK etmono ir Vilniaus vaivados P. Sapiegos sodyba Antakalnyje – būdingas priemiesčio rezidencijos pavyzdys. Rūmai ir parkas, apsupti tvora ir monumentaliais vartais, sudarė vientisą barokinį ansamblį su Viešpaties Jėzaus bažnyčia ir trinitorių vienuolynu. Parkas suplanuotas geometriškai, turėjo itališkojo baroko parkų meno bruožų – kelias suformuotas terasas. Plati tiesi medžių alėja – pagrindinė kompozicinė ašis – buvo nukreipta į rūmų centrą, antraeilės skersinės kompozicinės ašys suėjo į apskritas ir keturkampes aikšteles su tvenkiniais, fontanais.

Pagal šio laikotarpio parkų meno principus perplauojami ir minėti Rokiškio dvaro parkas, Kelmės parkas ir kiti. Baroko stiliaus parkų meno tendencijos paliko didelį pėdsaką parkų meno kūrimo raidoje ne tik Lietuvos teritorijoje, bet ir visoje LDK (dab. Lietuva, Baltarusija ir dalis Ukrainos). XVII–XVIII a., po žemės reformų, LDK teritorijoje svarbus vaidmuo tenka išsiplėtusioms dvarvietėms su aplinkinėmis teritorijomis, kurios formavo naujus urbanistinius vienetus, prie kurių šliedavosi miesteliai, arba plečiantis didiesiems miestams rezidencijos tapdavo svarbia miesto periferinių branduolių geometrinės struktūros dalimi.

Apibendrinant galima teigti, kad XVIII–XIX a. sandūroje Lietuvos bei visoje Rytų Europos teritorijoje miestų ir miestelių planavimą bei urbanistinę plėtrą inspiravo įmantri ir geometrizuota baroko epocha. Barokiniai parkų ansambliai dažniausiai būdavo traktuojami kaip nauji urbanistiniai vienetai su rūmų ansambliais. Prie tokių vienetų atsiradimo prisidėjo žemėnaudos kaita, geopolitinė situacija bei išpuoselėtas estetikos suvokimas (žr. lentelę).

XIX–XX a. pr. parkų struktūros kaita ir įtaka Lietuvos ir Europos miestams

XIX a. Vakarų Europoje, o tiksliau Anglijoje, jau brendo nauji miestų ir miestelių projektavimo principai ir švietėjiškos visuomenės gyvenimo gairės. Naujos mokslo ir klasicizmo tendencijos plito visose meno srityse. Ne išimtis buvo ir nauji miestų bei miestelių urbanizacijos procesai ekonomiškai sustiprėjusioje Anglijoje. Plečiantis taisyklingai suplanuotiems miestams ar jų dalimis buvo pritaikytas naujas plėtros modelis – sujungti į vieną atskirus prasiplėtusio miesto aplinkos elementus ir taip suformuoti sudėtingesnius urbanistinius darinius. Simetriškos XVII a. formos buvo laisvai jungiamos miestuose viena prie kitos sumaniai taikantis prie netaisyklingo reljefo. Tuo metu, Anglijoje paskelbus naują literatūrinio judėjimo nuostatas apie dvasinio ir politinio visuomenės gyvenimo laisvumą bei estetikos teorijas ir tyrimus, atsisakoma „įsprausti“ kraštovaizdį į griežtas formas. Taigi priemiesčiuose ir miestuose projektuojami parkai, visiškai atsisakiusi geometrinio ašinio plano ir tiesiogiai imituojant netaisyklingas natūralios gamtos formas. Klasicistiniai parkai ir jų teritorijos buvo planuojami kaip atskiri vienetai su netaisyklingomis menamomis sienomis, pastatai juose prarado kompozicinę ryšį ir atrodė kaip objektai peizaže: taip jie sukeldavo naują, stubbinantį ir nematytą išpūdį.

Angliškieji parkai pateikė naują artumo gamtai nuostatą ir modelį – atskirų pastatų išskyrimas iš miesto struktūros ir išorinių erdvių planavimas, atsisakant perspektyvos ir geometrijos dėsnių. Naujas parkų meno raidos etapas persikėlė ir į visą žemyninę Europą, kuriami parkai Prancūzijoje, Vokietijoje, Rusijoje (Benevolo 1998).

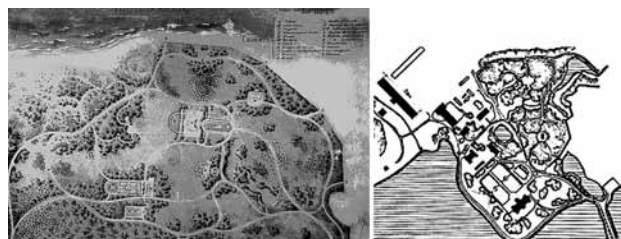
XIX a. pabaigoje ir Lietuvoje plito klasicizmo stiliaus angliškujų parkų meno tendencijos. Šio stiliaus parkų kūrimą lėmė teoriniai J. Strumilos, E. Žiliberio ir kt. botanikos mokslo veikėjų parengti darbai ir projektai.

Peizažiniuose parkuose natūralus vietovės reljefas nekeičiamas, parkų erdvės slėniuose, daubose ar tarp kalvų yra netaisyklingos formos. Lygiuose reljefuose stengiamasi taip planuoti erdves, kad jos būtų stebimos nuo paaukštintų plokštumų. Parkuose dažniausiai būna keli aptakios formos vandens telkiniai. Privažiavimas prie rūmų ar dvaro pastato planuojamas tarp vandens telkinių tiesiai arba vingiuotu keliu. Želdynai auga vingiuotų kontūrų medynuose, grupėmis arba pavieniui, tarp jų komponuojami takeliai ir alėjos (Tauras 1989). Parkų teritorijose svarbų vaidmenį atlieka vizualiniai ryšiai, natūralus upės ar ežero krantas ar vingis, vietovė su gamtiniu arealu.

Peizažinius parkus XIX a. šalia Kėdainių, Rietavo, Palangos, Lentvario, Užutrakio bei kt. Lietuvos dvarų kūrė garsūs to meto Vakarų Europos kraštovaizdžio specialistai.

Palangos parkas įkurtas 1899 m. grafų Tiškevičių iniciatyva. Parko ansamblio projekto autorius E. André (kaip ir Užutrakio, Lentvario ir Trakų Vokės). Palangos parko planinėje ir erdvinėje struktūroje išryškinti gamtiniai vietovės elementai. Alėjos ir takai nutiesti erdvių pakraščiais, jos nesikerta tarp savęs, bet viena į kitą susilieja. Parko reginių įvairovę papildo tvenkiniai su vaizdingomis pakrantėmis ir tilteliais, pastatyta kopyltėlė, įrengtos poilsio aikštelės (5 pav.).

Lentvario parkas ir rūmų ansamblis įkurtas kalvoto reljefo teritorijoje. Iš pietų parką supa Lentvario ežeras, o iš rytų – trys grandine išdėstyti tvenkiniai. Pagrindinė privažiavimo alėja eina per ežero ir tvenkinių sąsmauką. Parko viduryje esantis tvenkinys prisijungia prie tvenkinių grandinės kaskadiniu upokšniu (6 pav.).

5, 6 pav. Palangos (1899 m.) ir Lentvario (1887 m.) parko planų schemas

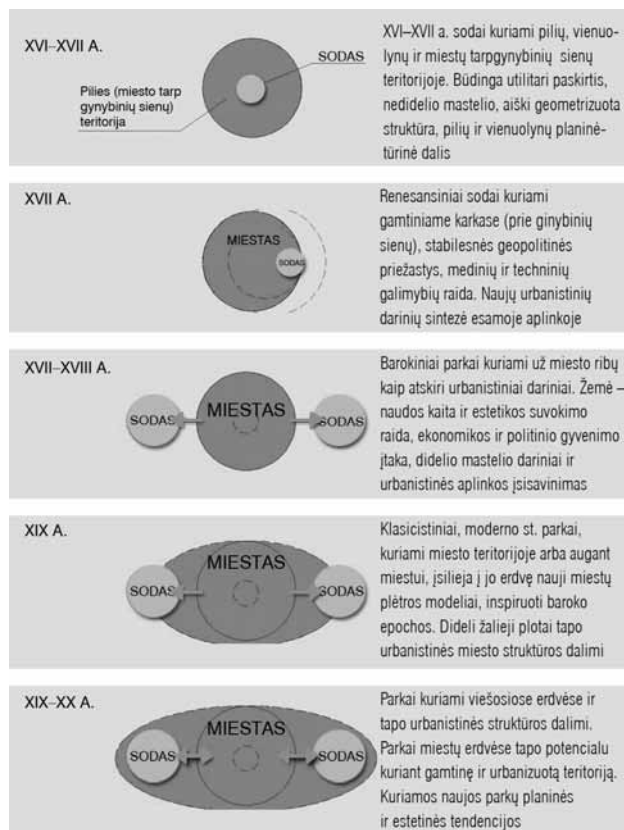
Figs. 5, 6. Schemes of Palanga (1899) and Lentvaris park plans (1887)

Užutrakio dvaro parkas sukurtas Galvės ežero pusiasalyje. Galvės ir Skaisčio ežerų artumas yra meistriškai suplanuotos erdvės ir takų sistemos – puikūs reginiai nuo kranto ir rūmų terasos į Trakų pilies ansamblį.

XIX–XX a. pradžioje ne tik kuriami nauji peizažiniai parkai šalia miestų ar miestelių nuostabiose vaizdingose gamtos vietovėse, bet ir pertvarkomi, rekonstruojami renesansiniai bei barokiniai parkai. Dėl šios priežasties daugelis iki tol išlikusių istorinių parkų prarado savo geometriškumą ir aiškią plano schemą arba aptinkami tik pavieniai renesansinio ar barokinio stiliaus fragmentai ar bruožai. Mišraus planavimo parkai, kurie išliko iki mūsų dienų – Plungės, Pakruojo, Joniškėlio ir kt. miestų parkai. Šie parkai jau buvo susiformavusioje miesto ar miestelio urbanistinėje struktūroje ir tapo miestovaizdžio erdvinės kompozicijos akcentais. Minėti parkai miesto struktūroje tapo reikšmingu potencialu, kuriant ir palaikant gamtinių ir urbanizuotų teritorijų pusiausvyrą.

XIX–XX a. sandūroje Europoje ir Lietuvoje vyko ne tik svarbūs geopolitiniai miestų urbanizacijos, bet ir parkų planavimo, jų meno tendencijų procesai. Augant miestams, didėjant jų urbanizuotoms teritorijoms ir stiprėjant visuomeniškam požiūriui į supančią aplinką, parkų meno ribos prasiplėtė į visuomenines miestų erdves (žr. lentelę).

Lentelė. Lietuvos parkų istorinė raida nuo XVI iki XX a. ir vaidmuo miesto urbanistinėje struktūroje

Ištisų naujų gyvenamųjų kvartalų statyba ir „žaliojo miesto“ teorijos sklaida Europoje leido suvokti, kad miesto plėtra įtraukiant visuomenę gali būti alternatyvus metodas, padedantis suderinti individo ir visuomenės poreikius. Miesto erdvė atsivėrė naujai aplinkos planavimo kryptčiai, kartu ir meninei kultūrai, taigi pagaliau išsilaisvino iš praeities apribojimų (Benevolo 1998).

Iki XIX a. miestas ir želdynai buvo laikomi dviem atskirais dalykais ir turėjo tik teorinį tarpusavio ryšį. Želdynai bei juos pasitelkus sukurta aplinka tapo ne tik siauros žmonių grupės poreikiu, tai tapo ir miesto urbanistinės struktūros sudedamuoju elementu bei miesto visuomenės dalimi. Naujai projektuojamų parkų teritorijos tapo viešosiomis miesto erdvėmis, kuriose kuriamos naujos parkų meno planinės ir estetiškos tendencijos.

Šios tendencijos Europoje (Amsterdame, Barselonoje, Hamburge, Paryžiuje) ir Lietuvoje pasireiškė pačioje

XIX a. pabaigoje. Lietuvos miestų senųjų istorinių parkų ar naujose erdvėse buvo projektuojami visuomeniniai modernio stiliaus parkai (Vilniuje, Biržuvėnuose).

Vienas garsiausių šio stiliaus parkų buvo Sereikiškių parkas, kurį 1886–1888 m. suprojektavo A. Strausas. Parko projektas pasižymėjo modernio stiliui būdingu planu ir elegancija, jame buvo numatytas iškilmingas įėjimas į parką, kurį sudarė liepų alėja su jos pabaigoje tarsi išplaukiančiais lenktais takais ir takeliais, pakrantės alėja, gražių ovalinių formų tvenkinys su tilteliu, pastatytu to paties stiliaus muzikos paviljonu (7, 8 pav.). Sereikiškių parkas išsiskyrė labai gerai sukomponuotomis želdynų kompozicijomis ir organiška sąsaja su gamtine ir miesto aplinka (Jakovlevas-Mateckis 2008).

7, 8 pav. Sereikiškių (Vilnius) modernio stiliaus parko planas ir šiandieninė situacija (šalt. Google Earth medžiaga, <http://earth.google.com>)

Figs. 7, 8. Plan of modernstyle Sereikiškės park and situation nowadays (Vilnius) (source“Google Earth material“, <http://earth.google.com>)

Dar vienas įdomus šio stiliaus parkas Lietuvoje buvo sukurtas 1907 m. Biržuvėnuose (Telšių rajonas).

XX a. viduryje ir antroje pusėje didesnių Lietuvos miestų (Vilniaus, Šiaulių, Pasvalio, Birštono, Alytaus, Kauno) urbanistinėse struktūrose kuriami ir nauji parkai, kurie skirti visuomeniniams poreikiams, užpildant ir komponuojant miestų kompozicines erdves, pertvarkant įsiterpusius į miesto teritoriją miškus ar želdynų masyvus. Šie žalieji plotai palaipsniui tapo miestų erdvinės sandaros elementais ir buvo susieti įvairiais urbanistinio proceso ryšiais, kurie tęsėsi visą XX a.

Šiuo nagrinėjamu laikotarpiu, XIX–XX a. pr., persiši išvada, kad sparti miestų plėtra Europoje ir Lietuvoje įtraukė parkų teritorijas į savo urbanistinę erdvę ir esant tam tikram „dialogui“ kūrė naują gamtinę ir urbanizuotą struktūrą su trečiuoju dalyviu – visuomene.

Lietuvos parkų istorinė raida nuo XVI iki XX a. ir vaidmuo miesto urbanistinėje struktūroje pateikiami lentelėje.

Išvados

1. Viduramžių sodų struktūrą aiškiai veikė miesto (piilies) teritorija ir utilitari paskirtis, kuri riboja meninę sodo išraišką. Renesanso laikotarpiu galima apčiuopti tam tikrų „laisvėjimo“ tendencijų, kai sodo teritorija plečiasi už gynybinių miesto sienų, bandant sukurti naujus urbanistinius darinius, pasitelkiant menines ir technines galimybes.

2. XVIII–XIX a. sandūroje Lietuvos bei visoje Rytų Europos teritorijoje miestų ir miestelių planavimą bei urbanistinę plėtrą inspiravo įmantri ir geometrizuota baroko epocha. Barokiniai parkų ansambliai dažniausiai būdavo traktuojami kaip nauji urbanistiniai vienetai su rūmų ansambliais. Prie tokių vienetų atsiradimo prisidėjo žemėnaudos kaita, geopolitinė situacija bei išpuoselėtas estetikos suvokimas.

3. XIX–XX a. pr. spartai miestų plėtra Europoje ir Lietuvoje įtraukė parkų teritorijas į savo urbanistinę erdvę ir esant tam tikram „dialogui“ kūrė naują gamtinę ir urbanizuotą struktūrą su trečiuoju dalyviu – visuomene. Parkai miesto struktūroje tapo reikšmingu potencialu, kuriant ir palaikant gamtinių ir urbanizuotų teritorijų pusiausvyrą.

Literatūra

- Benevolo, L. 1998. *Europos miesto istorija*. Vilnius: Baltos lankos, 152–162, 182–202.
- Bumblauskas, A. 2005. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*. Vilnius: R. Paknio leidykla, 264–274, 328–333.
- Ciolek, G. 1978. *Ogrody polskie*. Varšuva: Arkady, 42–50.
- Hobhouse, P. 2002. *The Story of Gardening*. London, 97–274.
- Jakovlevas-Mateckis, K. 2008. Moderno stiliaus kraštovaizdžio architektūra Lietuvoje ir Vilniaus Sereikiškių parko atkūrimo problema, *Urbanistika ir architektūra* 32(1): 5–16.
- Januškevičius, L. 2004. *Lietuvos parkai*. Kaunas: Lututė, 14–22, 26–32.
- Kitkauskas, N. 1989. *Vilniaus pilys: statyba ir architektūra*. Vilnius 104–115.
- Kluckert, E. 2005. *European garden design. From Classical Antiquity to the present day*. Konemann, 20–31, 40–191, 276–282, 392–397.
- Minkevičius, J. 1988. *Architektūros istorija: nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*. Vilnius: Mokslas, 48–58.

Tauras, A. 1989. *Mūsų parkai*. Vilnius: Mokslas. 3–8, 18–174.

Vitkuvienė, J. 2006. Buvusių dvarų sodybų želdynai miestų plėtros kontekste, *Urbanistika ir architektūra* 30(1): 47–50.

DEVELOPMENT OF THE STRUCTURE OF LITHUANIAN GARDENS AND PARKS FROM THE 16TH TO THE 20TH CENTURIES

A. Mocevičius

Summary

The historical development of Lithuanian parks cannot be separated from the historical evolution of our cities and towns and formation of their urbanistic structure. The beginnings of creating garden art in Lithuania, the same as in West Europe, are mentioned in medieval castles and monasteries. A strong influence on the development of the history of Renaissance gardens was exerted by new models of garden theory, which were formed and formulated by famous European architects, artists, scientists, philosophers. The traditions of antique art were revived, new scientific inventions had an influence on garden art. During the 17th–18th centuries a lot of residences and manors were built, and they played an important role in the urbanisation of the country. In the 17th–18th centuries the tendencies in the Italian art of garden parks in West Europe were taken over by French baroque. In the junction of the 18th and 19th centuries the planning of cities and towns and urbanistic development in the territories of Lithuania and East Europe took place due to bizarre and geometralised influence of the baroque epoch. In the 19th century scenery parks were created next to mansions in Lithuanian towns by famous scenery specialists of that time from West Europe. In the junction of 19th and 20th centuries important geopolitical processes in Lithuania and Europe took place not only in the urbanisation of cities, but also in the planning of parks and their art tendencies. Due to the growth of cities, their urbanised territories and strengthening of social attitude towards a surrounding environment, the boundaries of park art spread into the public areas of cities. At the end of the paper there is a scheme which summarises the development and influence of park structure on city development and formation.

Keywords: City plan structure, the art of gardening, the model of theory of park art, residences, natural frame, suburbs, urban development, the role of society.